

АНТИУТОПІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВОЇ МОДЕЛІ

У статті розглядається поняття «антиутопії» як літературного жанру. Окреслюються погляди сучасної літературознавчої науки на жанрові особливості антиутопій, досліджуються притаманні їм ознаки.

Ключові слова: антиутопія, дистопія, літературний жанр, роман, утопія.

The article examines the concept of «dystopia» as a literary genre. The views of modern literary science on the genre features of dystopias are outlined, their inherent features are investigated.

Key words: dystopia and antiutopia, literary genre, novel, utopia.

Популярність антиутопій у сучасному світі постійно зростає: на тлі читацької зацікавленості збільшується кількість творів, відбувається модифікація жанрових моделей, письменники шукають нові форми та художні засоби для реалізації своїх ідей. Дослідники такий активний розвиток жанру в другій половині ХХ – на початку ХХІ століть пояснюють низкою факторів, ключовим із яких називають суголосність світобачення сучасної людини антиутопічним наративам [7, с. 180]. В основі цієї суголосності лежить розчарування в навколишній дійсності, недовіра до соціальних інститутів, прагнення до свободи особистості, переосмислення подій минулого та побоювання стосовно майбутнього розвитку людства.

Метою статті є окреслення терміну антиутопія, її жанрових ознак у контексті засад сучасного літературознавства.

Прийнято вважати, що активний розвиток антиутопії в ХХ столітті започатковано романом “Ми” Є. Замятіна, згодом популярність цього жанру значно зростає завдяки творчості Дж.Оруелла та О. Гакслі. Приблизно в той же час в українській літературі з’являється антиутопія “Сонячна машина” В. Винниченка, однак подібного масштабу поширення, як у світовій літературі, жанр не набуває. Таким чином, початок ХХ століття стає етапним для розвитку цього жанру, оскільки змінює вектор з утопічного на антиутопічний. Хоч утопія й антиутопія можуть розглядатися як явища однієї жанрової природи, та все ж вони зовсім по-різному тлумачать ідеальний світ. При чому друга критикує першу, що дає можливість стверджувати протилежну спрямованість антиутопії як жанру відносно утопії загалом. Пізніше ХХ століття назвуть добою антиутопії або дистопії [4, с. 78].

З-поміж великої кількості фахових праць, предметом яких стало вивчення текстів цього жанру, варто назвати роботи Ф. Боумена,

Є. Брандіса, А. Гарднера, Г. Вудкока, Г. Девіса, Г. Кейтеба, Р. Сандерсона, Н. Фрая. Антиутопії ставали предметом вивчення й українських літературознавців, їх досліджували зокрема О. Білько, Ю. Жаданов, Д. Затонський, М. Іконнікова, О. Лазаренко, О. Ніколенко, Л. Немировська, Л. Скуратовська, В. Шестакова та інші. Зокрема, М. Іконнікова вказує на диференціацію досліджень на сучасному етапі романів-антиутопій за трьома напрямками: 1) розгляд жанру як відбиття дійсності чи ідеології, тобто в позалітературному контексті; 2) аналіз у межах співвідношення з іншими літературними явищами; 3) дослідження, спрямовані на створення теоретичної моделі жанру, яка б пояснювала особливості його функціонування [6].

Згідно з визначенням “Літературознавчої енциклопедії” антиутопія – це «альтернативне фантомному прогресизму зображення в художній літературі небезпечних наслідків, пов’язаних із безвідповідальним, іноді злочинним експериментуванням над людством задля його “поліпшення”, застосуванням ілюзорних, зовні принагідних соціальних, педагогічних ідеалів» [5, с. 75].

Уперше ж це поняття було вжито британцем Дж. Ст. Міллем у другій половині ХІХ століття. Однак саме як термін на позначення літературного жанру його було впроваджено в антології «У пошуках утопії» Г. Неглі та М. Патріком у 1952 році [3, с. 26]. Оскільки утопією називають літературний твір, що описує ідеальну модель суспільства, то в антиутопії на перший план виходить заперечення можливості існування такої моделі в цілому. Часто в антиутопії автори демонструють, що будь-яка ідея, доведена до абсолюту, здатна призвести людство до регресу та деструкції гуманістичних ідеалів.

Однак незважаючи на такий тривалий час розвитку жанру та його активне вивчення, у фаховій літературі помітна деяка термінологічна плутанина, пов’язана з вживанням кількох подібних термінів: “негативна утопія”, “роман-попередження”, антиутопія та дистопія. Розгляньмо більш детально два останні через найбільшу поширеність, існує декілька підходів до їх сприйняття науковцями: 1) ці поняття є синонімічними; 2) це дві різні жанрові моделі, де “дистопія – це “перемога сил розуму над силами добра”, абсолютна антитеза утопії, антиутопія – це заперечення принципу утопії, що презентує більше ступенів свободи” [4, с. 78]. На сучасному етапі розвитку українського та світового літературознавства помітна тенденція до поширення у масовому вжитку терміна антиутопія та сприйняття цих понять як синонімічних.

Більш чітко окресленим та визначеним є питання жанрових ознак поетики. Так, українська дослідниця О. Харлан виділяє такі риси антиутопій, що відрізняють їх від утопічних модифікацій:

- 1) зображуване суспільство далеке від ідеалу та викликає жах;

- 2) утопічний ідеал подано крізь призму тверезого, критичного погляду; присутній мотив застереження;
- 3) тексти побудовані на гострому конфлікті, герої наділені яскравими характерами, а сюжет характеризується напруженістю;
- 4) з метою дискредитації антиутопічного світу автори вдаються до сатири, гротеску, фантастики та парадоксу [8, с. 239].

О. Дашко ж виокремлює також такі риси: 1) розвиток дії в обмеженому, закритому просторі; 2) проблема «людина – суспільство», що розкривається через мотиви боротьби, втрати моральних та духовних орієнтирів тощо; 3) фантастичні елементи, що відіграють допоміжну роль у створенні авторської моделі світу; 4) протиставлення обмеженого міського життя і природи; 5) упізнаваність просторово-часових елементів, що дають змогу ідентифікувати ті чи інші соціально-політичні події, що лягли в основу твору [2]. Подібні ознаки виокремлює також М. Іконнікова, зауважуючи також, що автор проєціює на уявну спільноту ті риси сучасного йому суспільства, які викликають його найбільше неприйняття [6].

До цього переліку варто також додати, що тип головного героя в антиутопії – це герой-бунтар, поведінка якого зазвичай характеризується ексцентричністю. Саме через його сприйняття автор знайомить читача з художнім світом антиутопії, панівними законами та обмеженнями. У момент, коли в героя зароджуються сумніви стосовно правильності наявного світоустрою, формується основний конфлікт твору – протистояння особистості та тоталітарної системи.

Таким чином, антиутопію можна окреслити як літературний твір, що є спробою критичного опису утопічного, тобто ідеалізованого, суспільства та соціальної діагностики векторів майбутнього розвитку. Негативні тенденції сучасності абсолютизуються, створюється альтернативна модель майбутнього, що має слугувати одночасно і доказом неможливості побудови ідеального світоустрою, і попередженням. А створення всеохопної теоретичної моделі жанру антиутопії, яка відзначатиметься чіткими критеріями розмежування та повноцінно пояснюватиме особливості функціонування жанрових модифікацій, залишається актуальним завданням для сучасної літературознавчої науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гожик О. І. Проза В. К. Винниченка 20-х років ХХ століття: утопічний та антиутопічний дискурси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. І. Гожик. – К., 2001. – 19 с.
2. Дашко Е. Жанр антиутопии в английской литературе первой половины ХХ в. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36265/54-Dashko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.09.2023).

3. Жаданов Ю. А. Антиутопия второй половины XX века: творческий поиск новых перспектив жанра / Ю. А. Жаданов // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вип. 102 : Філологія. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 26–31.
4. Жаданов Ю. А. Посторуэлловская дистопия: упадок жанра или его трансформация? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/postoruellovskaya-distopiya-upadok-zhanra-ili-ego-transfrmatsiya/viewer>
5. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
6. Іконнікова М.В. Антиутопічний дискурс в оцінці літературознавства XX ст. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1711/1/34.pdf> (дата звернення: 16.09.2023).
7. Федух І.С. Жанр антиутопії у постмодерністичному дискурсі // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. - 2015. - Вип. 9. - С.180-184. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2015_9_40
8. Харлан О.Д. Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939) : Монографія / Ольга Дмитрівна Харлан. – К. : Освіта України, 2008. – 307 с.
Науковий керівник докторка філологічних наук, професорка Ільїнська Н.І.